

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.69>**Юлія Сидорчук,**

канд. юрид. наук, адвокат

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ВІЛЬНІ ВИБОРИ

У статті проаналізовано механізми захисту права громадян України на вільні вибори. Розглянуто спеціальні закони – Закон України «Про вибори Президента України», Закон України «Про вибори народних депутатів України», Закон України «Про місцеві вибори». Указаних вище законах зазначені однакові суб'єкти виборчого процесу, тобто виборці, Центральна виборча комісія, виборчі комісії, партія, що висунула кандидата, офіційний спостерігач від партії, а також залежно від того, які це вибори, кандидат у президенти, у народні або місцеві депутати, на міського, селищного, сільського голову. Порівнявши поняття виборця у кожному з вказаних законів, ми визначили, що виборець – це громадянин України, якому на день виборів виповнилося 18 років.

Доведено, що захистити свої права виборець може за допомогою звернення до відповідних органів та/або до суду. З метою захисту своїх прав кандидат у депутати, на міського, селищного або сільського голову, спостерігач можуть: 1) звернутися із скаргою до виборчої комісії, тобто до спеціального колегіального органу, який уповноважений організувати підготовку та проведення виборів депутатів і забезпечувати додержання та однакове застосування законодавства України про вибори депутатів; 2) звернутися до суду. Окрему увагу у статті приділено можливості виборцю перевірити інформацію про своє включення до Державного реєстру виборців та зазначено, що потрібно робити, якщо виборцю не надійшло повідомлення про вибори і якщо виборець відсутній у вказаному реєстрі. У статті наведені приклади найчастіших порушень під час виборчого процесу та статистичні дані, зокрема й кількість зафіксованих заяв та повідомлень, які надходять до правоохоронних органів, щодо порушення виборчого процесу та прав виборців. Наголошується, що випадків порушення прав можна буде уникнути, якщо громадяни будуть більш свідомими і прийматимуть активну участь у виборчому процесі. Зазначено про необхідність підвищення правової культури та правосвідомості громадян. Реалізація свого права на волевиявлення залежить виключно від кожної людини, тому ми всі маємо самі захищати фундаментальне конституційне право на вільне волевиявлення.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, виборець, право на вільні вибори, право голосувати, захист права на вільні вибори, шляхи захисту права на вільні вибори.

Постановка проблеми. Рівень розвитку демократичного суспільства багато в чому залежить від можливості вільного волевиявлення. Згідно зі статтею 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [4]. У ч. 1 ст. 71 Основного Закону нашої держави чітко закріплено: «Виборцям гарантується вільне волевиявлення» [4]. Під час виборчого процесу виникає питання про те, чи можуть суб'єкти виборчого процесу захистити свої права та як захистити свої права у разі їх порушення під час виборів.

Автор, досліджуючи і осмислюючи цю проблему, опирався на праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених і дослідників, як З. Бортновська, К. Грасхоф, М.С. Грушевський, М.П. Драгоманов, Б.І. Чичерін, Е.Е. Понтович, Г.Х. Шахназаров, Н.П. Фаберов, В.В. Копейчиков, М.І. Козюбра, М.І. Малишко, С.В. Назаренко, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, М.П. Орзіх,

В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванов, М.І. Ставнійчук, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко, В.В. Цветков, Л.П. Юзков, В.Д. Яворський.

Мета статті – аналіз механізмів захисту права громадян України на вільні вибори, виокремлення теоретичних та практичних аспектів процесу такого захисту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недеєздатними [4]. Крім Основного Закону нашої держави, право на вільні вибори закріплене й у низці міжнародно-правових документів.

У статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII) ідеться про таке: «Кожний гро-

мадянин без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень повинен мати право й можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через посередництво вільно обраних представників, а також голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального та рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців» [5].

Згідно зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка ратифікована Верховною Радою України у Законі від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР («Право на вільні вибори»), закріплюються зобов'язання держав проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу [6].

Необхідно зазначити, що вибори в Україні регулюються спеціальними законами – «Про вибори Президента України» [1], «Про вибори народних депутатів України» [2], «Про місцеві вибори» [3]. Але за всі роки з моменту незалежності та дотепер Парламент не спромігся прийняти виборчий кодекс України, який би врегулював усі суперечливі моменти.

Проаналізувавши зазначені закони, можна зробити висновок, що виборчий процес складається з певних частин. У ньому задіяна значна кількість осіб, починаючи від працівників виборчих комісій, офіційних спостерігачів, кандидатів та їх представників. Права кожної з цих осіб можуть бути порушені під час виборчого процесу. Безумовно, головною особою для всіх є виборець, саме за його голосом ведеться полювання з моменту, коли починають говорити про вибори, і до початку так званої виборчої кампанії відповідно до вимог законодавства.

Уникнути порушення виборчих прав можна шляхом володіння необхідними знаннями та інформацією.

У даній статті пропоную розглянути деякі теоретичні та практичні аспекти механізмів захисту права на вільні вибори через аналіз зазначених вище спеціальних законів.

Спочатку потрібно дати визначення поняттям «виборець» та «суб'єкт виборчого процесу». У ч. 1 ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» зазначено: «*Право голосу на виборах депутатів мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося вісімнадцять років. Громадяни України, які мають право голосу, є виборцями*» [2]. У 8 абз. ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про місцеві вибори» зазначено: «*Грома-*

дяни України, які мають право голосу на відповідних місцевих виборах, є виборцями» [3]. У ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про вибори Президента України» зазначено, що право голосу на виборах Президента України мають громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років [1]. Отже, виборець – це громадянин України, якому на день виборів виповнилося 18 років.

Також у вказаних вище законах зазначені однакові суб'єкти виборчого процесу – виборець, Центральна виборча комісія, виборчі комісії, партія, що висунула кандидата, офіційний спостерігач від партії, а також залежно від того, які це вибори, бути кандидат у президенти, у народні або місцеві депутати, на міського, селищного, сільського голову.

Щоб визначити, як виборцям захистити свої права, потрібно спочатку визначити, які види прав виборців можуть бути порушені. Це право голосувати на відповідних виборах, право на участь у роботі виборчих комісій як їх членів, у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів та в інших заходах, пов'язаних з організацією та проведенням виборів, право бути обраним, право на таємне голосування.

Захистити свої права виборець може за допомогою звернення до відповідних органів та/або до суду. Залежно від того, яке саме право було порушене, потрібно обирати, що робити. На сайті Центральної виборчої комісії за ось цим посиланням можна дізнатися багато інформації: <https://www.cvk.gov.ua/>. Переконавшись у цьому можна, зайшовши до кабінету виборця. Тут можна дізнатися, як голосувати внутрішньо переміщеним особам і виборцям, виборча адреса яких відноситься до тимчасово окупованої території України, як проголосувати не за зареєстрованим місцем проживання, де можна ознайомитися з переліком виборчих дільниць тощо. Зазвичай за декілька днів до проведення виборів виборцю має надійти запрошення, у якому зазначено дату проведення виборів та куди потрібно з'явитися, щоб проголосувати. Трапляються випадки, коли повідомлення не надходять, тому варто перевірити, чи є особа у списку виборця. Зробити це не так складно, потрібно скористатися цим посиланням: <https://www.driv.gov.ua/ords/svc/f?p=111:LOGIN>. Це посилання на сторінку сервісів Державного реєстру виборців з такими розділами: «Перевірка включення», «Пошук дільниці», «Мої вибори», «Відкриті дані», «Зворотний зв'язок». У розділі «**Перевірка включення**» можна перевірити інформацію про своє включення до Державного реєстру виборців. Потрібно зазначити іден-

тифікаційні персональні дані та виборчу адресу (зареєстроване місце проживання).

Зверніть увагу, що, якщо виборця немає у списку для голосування, необхідно звернутися до відділу ведення Державного реєстру виборців та написати заяву на внесення до списків. Проте зробити це потрібно не пізніше ніж за п'ять днів до дня проведення виборів.

Найчастіше виборці звертаються з адміністративним позовом до суду у разі, якщо не знаходять себе у списку виборців або потрібно виключити зі списку виборців себе або інших осіб. Це право має кожен, хто має право голосу на відповідних виборах або референдумі. Процедура звернення передбачена Кодексом адміністративного судочинства України. Адміністративні справи щодо уточнення списку виборців розглядає місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцезнаходженням відповідної комісії.

Судовий збір за подання позовної заяви про уточнення списку виборців подається без сплати судового збору.

Тепер розглянемо те, як можуть захистити свої права інші суб'єкти виборчого процесу. З метою захисту своїх прав кандидат у депутати, на міського, селищного або сільського голову, спостерігач можуть: 1) звернутися із скаргою до виборчої комісії, тобто до спеціального колегіального органу, який уповноважений організувати підготовку та проведення виборів депутатів і забезпечувати додержання та однакове застосування законодавства України про вибори депутатів; 2) звернутися до суду.

У XII розділі ЗУ «Про вибори Президента України» закріплена процедура оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, відповідальність за порушення виборчого законодавства. Ст. 91 визначає таке: «*Суб'єктом звернення із скаргою до виборчої комісії у випадках, передбачених цим Законом, може бути кандидат на пост Президента України, партія – суб'єкт виборчого процесу – в особі її керівника чи іншої особи, уповноваженої рішенням центрального керівного органу партії, офіційний спостерігач – суб'єкт виборчого процесу, а також виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження. Від імені кандидата на пост Президента України суб'єктом звернення із скаргою може бути також його уповноважений представник у Центральній виборчій комісії, довірена особа у відповідному виборчому окрузі*» [1]. Окремо варто звернути увагу, що у статті зазначено і про право звернення із скаргою

виборцем. У ст. 92 зазначеного Закону визначено, що скарги, що стосуються підготовки і проведення виборів Президента України, можуть бути подані на рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій та/або їх членів, дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, партій – суб'єктів виборчого процесу [1]. У ст. 99 ЗУ «Про вибори Президента України» закріплений такий порядок оскарження рішень у судовому порядку «*1. Рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації, кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб, партій – суб'єктів виборчого процесу, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів, що порушують законодавство про вибори, можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України*» [1].

XIII розділ ЗУ «Про місцеві вибори» присвячений оскарженню рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються місцевих виборів, відповідальності за порушення законодавства про місцеві вибори. Так, ст. 94 вказаного Закону передбачено: «*1. Кандидат, його довірена особа, місцева організація політичної партії, кандидати від якої зареєстровані на відповідних місцевих виборах, її представник в територіальній виборчій комісії або уповноважена особа, офіційний спостерігач, виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону, а також виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження, може звернутися до виборчої комісії зі скаргою, що стосується виборчого процесу, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею та статтями 95–98 цього Закону. Від імені кандидата скарга може бути подана також його довіреною особою. Суб'єкт виборчого процесу може звернутися до суду в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України*» [3].

У розділі XIII Закону України «Про вибори народних депутатів України» визначений порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосується процесу виборів депутатів, відповідальності за порушення виборчого законодавства. У ч. 1 ст. 108 передбачено таке: «*1. Кандидат у депутати, зареєстрований у встановленому Законом порядку, партія – суб'єкт виборчого процесу – в особі її керівника, представника партії у Централь-*

ній виборчій комісії, уповноваженої особи партії чи іншої особи, уповноваженої рішенням центрального керівного органу партії, довірена особа кандидата у депутати, офіційний спостерігач, виборча комісія, утворена відповідно до цього Закону, виборець, чий особисті виборчі права або охоронювані законом інтереси щодо участі у виборчому процесі, у тому числі на участь у роботі виборчої комісії чи на здійснення спостереження, порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження, може звернутися до виборчої комісії зі скаргою, що стосується виборчого процесу, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею та статтями 109–113 цього Закону». У ч. 1 ст. 108 передбачено, що рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, кандидатів, їхніх довірених осіб, партій, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів, що порушують законодавство про вибори, можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України [2].

Громадським контролем під час виборів займається одна з провідних неурядових всеукраїнських громадських організацій «Громадянська мережа «Опора». Наведемо приклад проведення виборів народних депутатів України в липні 2019 року. Протягом травня – липня 2019 року спостерігачі «Опори» виявили 2 147 інцидентів із ознаками порушення законодавства, 83% з яких стосувалися порушення правил ведення передвиборної агітації і, як правило, не передбачали кримінальної відповідальності. Проте 202 інциденти стосувалися підкупу виборців, порушення законодавства членами виборчих комісій (93 випадки), зловживання адміністративними ресурсами (44 випадки), кримінального втручання у виборчий процес (перешкодження діяльності кандидатів і партій) (17 випадків), порушення прав журналістів та спостерігачів (7 випадків). За результатами опрацювання виявлених інцидентів громадська організація направила 882 звернення до Національної поліції України.

З початку виборчого процесу станом на 18.07.2019 року Національна поліція України розпочала 273 кримінальних провадження, пов'язаних з виборчим процесом. З цих проваджень 202 розслідування стосувалися злочинів проти виборчих прав громадян (статті 157–160 Кримінального кодексу

України), 71 провадження – інших незаконних дій під час виборчого процесу [7].

Згідно з даними Національної поліції України 21 липня 2019 року, тобто в день проведення виборів народних депутатів України, поліцейські зареєстрували 2105 заяв і повідомлень, пов'язаних із проведенням позачергових виборів. Ці факти пов'язані з такими порушеннями: незаконною агітацією – 504; підкупом виборців – 74; перешкодженням здійсненню виборчого права – 67; конфліктами – 46; фотографуванням бюлетенів – 38; пошкодженням бюлетенів – 31; повідомленнями про замінування – 26. 71 повідомлення внесено до ЄРДР. 9 справ зафіксовано за статтею 160 – «Підкуп виборців», 8 повідомлень – «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян», 7 – «Перешкодження здійсненню виборчого права», 7 – «Фальсифікація виборчих документів» [8].

Зазначена статистика свідчить про наявні порушення виборчого процесу. З метою уникнення вказаних вище порушень потрібно підвищувати правову культуру та правосвідомість громадян, проводити виховну та роз'яснювальну роботу серед населення.

Висновки

Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що на рівні законодавства визначено шляхи захисту прав громадянами своїх виборчих прав. Порушень прав під час виборів можна буде уникнути, якщо громадяни будуть більш свідомими і прийматимуть активну участь у виборчому процесі. Реалізація свого права на волевиявлення залежить виключно від кожної людини, тому ми всі маємо самі захищати фундаментальне конституційне право на вільне волевиявлення. З метою захисту своїх прав учасники виборчого процесу мають право звертатися до суду, до органів, установ та організацій.

Список використаних джерел:

1. Про вибори Президента України : Закон України від 05.03.1999 року № 474-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/474-14/>.
2. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 року № 4061-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4061-17>.
3. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 року № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/595-19>.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН від 16.12.1966 р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_043.

6. Протокол Перший до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. с. 453.

7. Офіційні дані Всеукраїнської громадської організації «Громадянська мережа «Опора».

URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/19028-zvit-za-rezultatami-sposterezhennia-opori-na-pozachergovikh-viborakh-narodnikh-deputativ-ukrayini-21-lipnia-2019-roku-tendantsiyi-lipnia-ta-poperedni-visnovki-kampaniyi>.

8. МВС: системних порушень на виборах не було. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mvs-systemnykh-porushen-na-vyborah-ne-bulo/30067801.html>.

In the article are analyzed the mechanisms of protection of the right of citizens of Ukraine to free elections. Special laws have been considered: the Law of Ukraine "On the Election of the President of Ukraine", the Law of Ukraine "On the Election of People's Deputies of Ukraine", and the Law of Ukraine "On Local Elections". The above laws specify the same subjects of the election process, the voter, the Central Election Commission, election commissions, the party that nominated the candidate, the official observer of the party, and depending on which election, it may be a presidential candidate, people's or local deputies, on the mayor, town, village mayor. In the article are comparing the concept of a voter in each of these laws, it is determined that the voter is a citizen of Ukraine, who turned 18 on election day. It is proved that the voter can protect his rights in the following ways: appealing to the relevant authorities and / or to court. In order to protect their rights, a candidate for mayor, city, town or village mayor may: 1) file a complaint with an election commission, that is, a special collegial body authorized to organize the preparation and conduct of elections of deputies and to ensure the observance and uniform application of legislation Ukraine on the election of deputies; 2) to go to court. Particular attention is paid to the possibility of the voter to check the information about his / her inclusion in the State Register of Voters and states what should be done if the voter has not received the election notification and if the voter is absent from the specified register. The article provides examples of the most frequent violations during the election process and provides statistics, including the number of recorded statements and reports to law enforcement agencies regarding election violations and voter rights. The necessity of raising the legal culture and the awareness of the citizens was pointed out. The exercise of our right to expression of expression depends solely on each individual, so we must protect the fundamental constitutional right to free expression.

Key words: elections, electoral process, voter, right to free elections, right to vote, protection of the right to free elections, ways to protect the right to free elections.

